

Дурдас Галина Василівна,

кандидат історичних наук,

викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності

Західноукраїнського національного університету

orcid.org/0000-0002-6924-0032

h.durdas@wunu.edu.ua

Ярич Володимир Петрович,

викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності

Західноукраїнського національного університету

orcid.org/0000-0003-4455-952X

v.yarich@wunu.edu.ua

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ АРХІВУ ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ПОЛЬЩІ (INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ) ТА АРХІВУ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Мета дослідження – проаналізувати процес становлення та діяльність інститутів національної пам'яті Польщі й України, їхні правову основу та функціональні обов'язки, охарактеризувати джерельний потенціал, з'ясувати роль цих інституцій у процесі демократизації країн, подоланні тоталітарного минулого. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, науковості, системності, а також на основі використання загальнонаукових та спеціально-історичних методів.

Наукова новизна. Важливим питанням, яке розкривається у дослідженні, є чинник політичної волі керівництва держави у процесі підтримки та розвитку ІНП. Висвітлено співпрацю польської та української інституцій. Порівнюється процес доступу громадян до архівної бази та оцифрування документів. Підкреслено роль ІНП обох країн у розвінчуванні радянських та російських міфів, установленні історичної правди та її поширенні в інформаційному та суспільному просторі. Висновки. Автори здійснили порівняльний аналіз діяльності ІНП Польщі та України, висвітлили роль цих установ у процесі демократизації суспільства та імплементації українських архівних інституцій у європейський простір.

Ключові слова: Український інститут національної пам'яті, Інститут національної пам'яті Польщі (Instytut Pamięci Narodowej), Галузевий державний архів Служби безпеки України, демократизація суспільства, тоталітарне минуле, джерельний потенціал.

Durdas Halyna,
*Candidate of Historical Sciences,
Lecturer at the Department of Information and Socio-Cultural Activities
West Ukrainian National University
orcid.org/0000-0002-6924-0032
h.durdas@wunu.edu.ua*

Yarych Volodymyr,
*Lecturer at the Department of Information and Socio-Cultural Activities
West Ukrainian National University
orcid.org/0000-0003-4455-952X
v.yarich@wunu.edu.ua*

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INSTITUTE OF NATIONAL REMEMBRANCE OF POLAND (INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ) AND UKRAINIAN INSTITUTE OF NATIONAL REMEMBRANCE ACTIVITY

The Goal of the research – to analyze the formation and activity process of the Institutes of National Memory of Poland and Ukraine, their legal basics and functional duties, characterize resource potential, clarify the role of these institutions in the process of country democratization, overcoming totalitarian past experience.

Methodology of the research is based in the Principles of Historicism, Objectivity, Scholarship, Consistency as well as on the base of a general scientific and special historical methods usage.

Scientific novelty. The important issue which is described in the article is the factor of political will of the state authority in the process of supporting and development of the Institutes of National Remembrance. Many years of cooperation between Polish and Ukrainian institutions are focused on. The process of citizens' access to the archives resources and documents digitizing are compared. The role of both countries' Institutes of National Remembrance in the soviet and Russian myths dispelling and historical truth declaring and its spreading in the information and public societies are pointed out.

Conclusions. Authors have carried out the comparative analysis of the Institutes of National Remembrance of Poland and Ukraine, they have shown the role of these institutions in the process of the society democratizing as well as Ukrainian archive institutes implementation into European activity.

Key words: Ukrainian Institute of National Remembrance, Institute of National Remembrance of Poland (Instytut Pamięci Narodowej), Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, democratization of society, totalitarian past, source potential.

Актуальність. Характерними особливостями суспільно-політичного життя країн Центрально-Східної Європи 1990-х років стали відмова від тоталітарного минулого та демократичний вектор розвитку. Закономірним фактом такої політики слід уважати відкриття доступу до документації про порушення прав людини та злочинні діяння, учинені комуністичними спецслужбами. Поступово в 90-х роках ХХ ст. у країнах колишнього європейського соціалістичного табору розпочали свою роботу інститути національної пам'яті та спеціалізовані архіви з матеріалами комуністичних каральних органів. Вони відіграли вагомий роль у процесі демократизації суспільства, установлення історичної правди та розвінчування радянських

і російських міфів про події ХХ ст. Перечисленні тези є актуальними для українського суспільства, яке десять років веде розпочату московитами криваву війну. В умовах гібридної війни Український інститут національної пам'яті (далі – УІНП) та галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) відіграли значну роль у процесі демократизації українського суспільства та еволюціонували у потужні європейські інституції. З огляду на актуальність та значення організацій, доцільно розглянути діяльність УІНП з урахуванням досвіду європейських аналогічних установ та здійснити порівняльний аналіз їхньої роботи. Зважаючи на масштабність дослідження, ми вибрали як об'єкт порівняння тільки Instytut Pamięci Narodowej

(Республіка Польща) з огляду на географічну близькість, схожість історичних подій і процесів, наявність суперечливих сторінок історії й те, як інституції їх спільно розв'язують.

Падіння комуністичного режиму, а за ним й ідеологічного впливу, який його обслуговував у країнах Центрально-Східної Європи, спровокував великий суспільний запит на дослідження повоєнної історії. Створення у 1998 р. Instytut Pamięci Narodowej (далі – IPN) лише посилює наукові рефлексії з проблематики польської повоєнної історіографії. Вагомим дослідженням у цій царині є праця польського науковця Валентина Бевра (Bever, 2021), у якій автор проаналізував польську бібліографію новітнього часу та зауважив на ролі IPN як консолідуємого осередка наукових досліджень. Дослідник висвітлює актуальність тематики для процесу демократизації та європейської інтеграції суспільства, єдиного демократичного погляду на події повоєнного часу, а також перемоги гуманізму і капіталістичного вектору розвитку над комунізмом.

Питання діяльності IPN стало предметом багатьох досліджень у Польщі та темою відомих конференцій. Підсумок десятирічного періоду діяльності Інституту підсумовано на конференції у Лодзі, яка відбулася 8–10 грудня 2010 р. За підсумками конференції надруковано книгу, у якій масштабно проаналізовано історію діяльності та значення IPN. Серед інших розвідок цікаву статтю оприлюднив професор Вроцлавського університету Гжегож Грицюк щодо української проблематики у дослідженнях IPN (Bez taryfy ulgowej, 2012).

Буття Інституту як поворотного моменту в науково-суспільному полі, а особливо дебатів, стало темою праці Єжи Беднарника, де автор різнобічно схарактеризував діяльність та структуру польського Інституту (Bednarek, 2021). Дослідник показав як правову основу заснування Інституту, так і її еволюцію. Єжи Беднарник схарактеризував зміну та розбудову структури організації, нагромадження та опрацювання документів, доступ та оцифрування, а також освітню та наукову діяльність установи.

Першу спробу порівняльного аналізу українського та польського інститутів в українському науково-популярному просторі здійснив Едуард Андрущенко (Андрущенко, Архіви).

Пошуковець у зрозумілій формі для широкого загалу описав архівний потенціал та особливості роботи УІНП та IPN.

На основі багатьох документів ГДА СБУ написав книгу директор УІНП (2014–2019 рр.) Володимир В'ятрович (В'ятрович, 2017), у якій висвітлив події 1917–1991 рр. Ця книга засвідчує багатий джерельний потенціал, який знаходиться в архівах та спонукає для подальших наукових студій.

Важливим здвигом як для української історіографії, так і для співпраці європейських інституцій стало створення путівника «Документи комуністичних спецслужб у Європі». У книзі подано інформацію про архіви комуністичних спецслужб Болгарії, Німеччини, Чехії, Угорщини, Польщі, Румунії та Словаччини. Описано законодавчу базу, організаційні структури відповідних архівів, збережені архівні фонди та колекції включно з найпотаємнішими оперативними документами, а також розповідається про права заявників на доступ та поширення цих матеріалів. У книзі описується співпраця УІНП та ГДА СБУ з європейськими інституціями та наголошується на важливості об'єктивного висвітлення історії ХХ ст. (Документи, 2016).

Мета статті – порівняти діяльність Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (Республіка Польща) та ГДА УІНП (Україна) на предмет доступу до архівних матеріалів, правової основи, інформаційного потенціалу та ролі у процесі демократизації польського та українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. В Україні зі здобуттям незалежності повільно та обережно розгорталися процеси демократизації, запровадження ринкової економіки та політичних реформ, а доступ до розсекречених матеріалів радянських спецслужб прямо пропорційно залежав від політичної волі владної верхівки, тому ці процеси характеризувалися відцентрованими тенденціями. Так, Галузевий державний архів Служби безпеки України створено ще у 1994 р., проте лише за президенства Віктора Ющенка 31 травня 2006 р. був створений Український інститут національної пам'яті як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовувалася і координувалася Кабінетом Міністрів України – спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади

у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу (Постанова, 2006). У 2008 р. розпочалися спроби відкриття доступу до матеріалів архіву ГДА СБУ для широкого загалу. Проте бажання Віктора Януковича встановити авторитарний режим мало наслідки і для розвитку як УІНП, так і ГДА СБУ, доступ до якого обмежили, а проти дослідників українського визвольного руху 1920–1950-х років розпочалися утиски. Підтвердженням цього була резонансна справа проти історика Руслана Забілого (Історика, 2011). У 2010 р. УІНП було ліквідовано зусиллями «клану Януковича».

Одним із вагомих досягнень Революції Гідності стало прийняття Закону «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (Про доступ до архівів, 2015), який набрав чинності у 2015 р., що викликало значний науковий та суспільний інтерес до історії України ХХ ст., а на тлі війни московитів проти України ще й до національно-визвольного руху українців. Одним із ключових пунктів було відновлення діяльності УІНП та створення галузевого державного архіву УІНП. У результаті український науковий простір поповнився низкою досліджень, присвячених безпосередньо національно-визвольному руху 1920–1950-х років та висвітленню «білих плям» в історії України ХХ ст. загалом. Із цього моменту спостерігаємо значний здви́г у розвитку архівної справи, що, на нашу думку, є паралельним процесом із демократизацією українського суспільства та розвитком проєвропейського курсу. Для охочих працювати з архівами КДБ розроблено спеціальні онлайн-курси, які стали путівником для багатьох істориків та медійників (Розсекречені, 2019). Важливим на цьому етапі є також видання посібника «Архіви КГБ для медіа» (Бірчак, Довженко, Когут, Макаров, Попович, Ясиневи́ч, 2018). Ці зусилля відіграли важливу роль у процесі декомунізації українського суспільства та спростування московських наративів, а також посилювало державницькі візії України. Проте основне завдання, а саме створення галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті та передача до нього документів тоталітарних органів до кінця, реалізувати не вдалося, тому і сьогодні документи тоталітарних органів влади комуністичного режиму залишаються у сховищах СБУ, МВС, суду, прокуратури.

Матеріали Галузевого державного архіву СБУ є частиною національного архівного фонду та становлять високу історичну цінність. Зауважимо, що з 2016 р. розпочинається створення Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті (Галузевий державний архів Служби безпеки України), практична реалізація якого стартувала у 2019 р. У зв'язку з пандемією COVID-19 та повномасштабною війною в Україні цей процес перебуває на паузі. Очевидно, що характерною рисою ГДА УІНП, ГДА СБУ є доступ до матеріалів репресивних органів тоталітарного режиму. Утім, підкреслимо важливий факт, що діяльність ГДА УІНП масштабно віднайшла запит у суспільстві. Зокрема, на сайті українського архіву можна знайти вкладку «Сервіс. Пошук інформації про репресованого в архівах», де розписана покрокова інструкція пошуку (Сервіс). У своєму звіті українські архівісти звітували про сотні тисяч запитів громадян. Ми переконані, що така діяльність посідає важливе місце на інформаційному полі проти російського впливу та пропагандистських наративів. Під час масштабного вторгнення росіян у 2022 р. завдяки діяльності ГДА УІНП та ГДА СБУ в тому числі в Україні не було жодного сепаратистського руху, на який сподівалися вороги, а спостерігався високий рівень єдності перед обличчям агресора.

Уже після вторгнення ГДА УІНП розгорнув масштабну діяльність як усередині країни, так і посилив міжнародну співпрацю. Надзвичайно потрібною та відомою були представлення у містах України виставки «Комунізм=рашизм», яка обґрунтувала, зокрема, ідеологічний складник російської агресії та показала в черговий раз століття московського антигуманізму (Галузевий, 2024).

На сайті архіву УІНП у вкладці «міжнародне співробітництво» висвітлено підписані меморандуми з відповідними інституціями Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Чехії, Болгарії, Угорщини. 18 жовтня 2023 р. директор ГДА УІНП Ігор Кулик був запрошений на аудієнцію до президента Латвії Егілса Левітса, а з 4 по 8 грудня 2023 р. узяв участь у роботі «Платформи європейської пам'яті та сумління» у Варшаві (Галузевий, 2024).

Незважаючи на скромну державну підтримку та матеріальне забезпечення УІНП, а також

ГДА, СБУ впродовж останніх років демонструє вектор зближення у співпраці з європейськими архівами та організаціями на шляху до пізнання політики комуністичних режимів, їх аналізу та засудження. Орієнтирами для українського архіву були подібні установи сусідніх західних країн, зокрема Польщі. Наявність великої кількості інформації про установи дає змогу порівняти ці два архіви в таких критеріях, як структура та завдання, матеріально-технічна база, доступність, правова основа тощо.

Правовою основою створення Instytut Pamięci Narodowej є Закон «Про інститут національної пам'яті – Комісію з розслідування злочинів проти польського народу» від 18 грудня 1998 р. (Dz.U.2007, № 424 з доповненнями). Критерії, які визначають передачу документів Instytut Pamięci Narodowej, описані у ст. ст. 1 та 25 указанного Закону. В архівах Інституту зберігають документи органів державної безпеки, що були створені та накопичилися у період від 22 липня 1944 р. до 31 липня 1990 р., а також документи органів безпеки СРСР та Третього рейху, що стосуються злочинних дій нацистів, комуністів, злочинів проти миру, людяності, військових злочинів, жертвами яких були поляки або польські громадяни інших національностей, від 1 вересня 1939 р. до 31 липня 1990 р. Інститут національної пам'яті збирає усі докази інших репресій із політичних мотивів, організованих польськими органами слідства чи суду або особами, що діяли від їхнього імені, а також документи, пов'язані з діяльністю комуністичної політичної поліції (Документи комуністичних спецслужб, 2016).

З огляду на обставини, що вплинули на процес створення ГДА УІНП та роботу УІНП, ми беремо до уваги ГДА СБУ як найбільше сховище архівних матеріалів тоталітарного режиму в Україні. Діяльність структур, до складу яких входять польський та український архіви, суттєво відрізняється. СБУ – державний орган спеціального призначення, завдання якого не пов'язані з історичним минулим українського народу та зберіганням відповідних документів. Щодо функцій IPN, то установа є науково-дослідним осередком, який займається архівними та освітніми справами. У межах Інституту функціонують такі підрозділи:

– Головна комісія з розслідування злочинів проти польського народу;

- Люстраційне бюро;
- Архів IPN;
- Бюро пам'яті боротьби та мучеництва;
- Бюро пошуку та ідентифікації;
- Бюро національної освіти;
- Бюро історичних досліджень (Instytut Pamięci Narodowej).

ГДА СБУ займає частину п'ятиповерхового будинку, що належить спецслужбі, розташованого по вулиці Золотоворітській у м. Києві. До того ж архіви функціонують і в регіональних управліннях СБУ (Галузевий державний архів СБУ).

Instytut Pamięci Narodowej також має розгалужену мережу своїх відділень на території Польської Республіки. Окрім центрального офісу та архіву у Варшаві, IPN також має відділи у 11 найбільших містах країни (Instytut Pamięci Narodowej).

Бюджет як українського, так і польського архівів невідомий, адже є частиною загального фінансування інституції, а в українському випадку архів має фінансування від СБУ, бюджет якої є закритим. Однак під час відвідування архівів чи з їхніх електронних сторінок можна помітити, що польська установа має більше ресурсів, аніж українська. Варто зазначити, що і сама Республіка Польща як член Євросоюзу має вагоме фінансування від ЄС на різноманітні проекти, зокрема і на розвиток IPN.

Чисельність працівників ГДА СБУ, як зазначає український журналіст Едуард Андрющенко, становить приблизно 70 осіб у столиці та 50–60 осіб у регіонах. Штат архіву IPN – приблизно 300 співробітників у центрі та 700 у філіях (Андрющенко, 2018).

Щодо доступу до архівної бази, то ситуація є кращою саме в ГДА СБУ. Згідно з польським законодавством, дозвіл на опрацювання джерел можна отримати лише з метою виконання статутних завдань самого IPN, підготовки наукового дослідження, а також написання публікації у пресі.

Відповідно, можливість ознайомитись із джерельним потенціалом архіву IPN, окрім працівників інституту, мають журналісти та науковці, які повинні заздалегідь здійснити запит з описом теми публікації та надати лист-рекомендацію від редакції чи наукової установи (Instytut Pamięci Narodowej; Андрющенко, 2018).

У приватній розмові працівник одного з відділів IPN у м. Гданськ Войцех Вабік зазначив, що до матеріалів архіву часто звертаються й органи прокуратури. Це пов'язано з виконанням Закону «Про скасування позовної давності комуністичних злочинів, учинених функціонерами тоталітарної держави» (Польща скасувала термін давності для злочинів часів комунізму).

Згідно з п. 1 ст. 10 Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», кожен охочий має право на доступ до архівної інформації репресивних органів в архівних установах (Про доступ до архівів). Зауважимо, що скористатися такою можливістю може громадянин будь-якої країни. ГДА СБУ зобов'язується, починаючи від дати прийняття заяви, упродовж тридцяти днів здійснити пошук та повідомити юридичну чи фізичну особу про результати.

Щодо читальних залів архівних установ, то тут ситуація суттєво відрізняється. Читальний зал архіву у Києві займає не більше 20 м², де зможуть працювати водночас до восьми людей, що створює додаткові незручності під час роботи (Андрущенко, 2018). На основі власного досвіду зазначимо, що читальний зал відділів IPN, зокрема у Гданську, пропонує 20 персональних робочих столів для користувачів.

Різні підходи до способу підрахунку та кількості документів в українських та польських архівах. Тільки в ГДА СБУ знаходиться понад 224 тис одиниць зберігання документів. При цьому за одиницю зберігання слід брати справу, яка часто налічує декілька томів. Наприклад, справа Вінницького надрайонного провідника Йосипа Демчука «Луговий», що розміщується в ГДА СБУ, складається із 8 томів (Галузевий, Особова справа). А на Дунаєвецького надрайонного провідника Хому Мартюка «Алکید» в архіві управління СБУ в Хмельницькій обл. розміщена справа в 11 томах (Архів, Особова справа). Щодо повної картини, то український дослідник Е. Андрущенко (Едуард Андрущенко) наводить дані про близько 800 тис одиниць із регіональними управліннями.

Польські дослідники ж зазначають, що у Варшавському відділенні архіву зберігається 90 погонних кілометрів документів (це загальна товщина папок на архівних полицях). У ГДА СБУ говорять про 7 км своїх матеріалів – але це лише у Києві, без регіонів. Сукупний обсяг

усіх документів різних силових структур, що можуть бути передані до архіву УІНП, оцінюється приблизно у 100 км (посилання).

Документи польського архіву припадають на 1939–1990 рр. (як комуністичні, так і нацистські), українського – на 1917–1991 рр. (лише комуністичні) (Instytut Pamięci Narodowej). Як у польському, так і в українському архівах можна ознайомитися з фондами установ безпосередньо в приміщенні архівів. Кожна справа містить анотацію. Мають місце функції пошуку за ключовими словами, датою документа тощо.

В обох архівах ведеться постійна робота зі сканування справ. Водночас перевагою польського архіву є те, що електронні копії справ з усіх регіонів інтегровані в єдину систему, що, своєю чергою, робить дослідження зручним і доступним, адже є можливість ознайомлення з документом із будь-якого відділення IPN. Постійно здійснюється оцифрування документів. Сьогодні на сайті електронного архіву Українського визвольного руху розміщено 33 319 документів, що становить приблизно 10% від усіх наявних джерел (Електронний архів). Електронний архів є якісною перевагою української архівної інституції (Електронний архів визвольного руху України). Відкритого оцифрованого та доступного архіву IPN поки що немає.

Під час отримання оригіналу справи (паперова версія), в обох країнах є можливість безкоштовного фотокопіювання. Відповідно, не коштуватимуть скановані справи, які можуть перенести на електронний носій в ГДА СБУ. У Польщі послуга копіювання сканованих документів є платною (0,5 zł за аркуш). Разом із тим сам процес копіювання залишається досить бюрократичним. Скопіювати справу можна виключно на CD-диск.

Висновки. Таким чином, архівні інституції ГДА УІНП та ГДА СБУ, а також *archiwum Instytutu Pamięci Narodowej* мають як подібні, так і відмінні особливості діяльності, однак виконують спільну важливу функцію – викриття злочинів тоталітарного режиму та сприяють демократизації суспільства. На початку 2021 р. Архів УІНП долучився до Європейської мережі офіційних органів, відповідальних за справи секретної поліції, та став кандидатом у члени Платформи європейської пам'яті та сумління. Це важливий елемент у процесі

усвідомлення українцями власної історичної ваги з одночасним осмисленням трагічних помилок минулого, що стають надійним гарантом неповернення до часів втрати державності.

Список використаних джерел:

1. Bez taryfy ulgowej. Dorobek naukowy i edukacyjny Instytutu Pamięci Narodowej 2000–2010, pod red. Andrzeja Czyżewskiego, Sławomira M. Nowinowskiego, Rafała Stobieckiego, Joanny Żelazko, Łódź 2012, 494 s. (Biblioteka Instytutu Pamięci Narodowej t. XXVII).
2. Instytut pamięci narodowej. URL: <https://ipn.gov.pl/>.
3. Bednarek, Jerzy (2021). Wokół pamięci i historii. Działalność archiwalna Instytutu Pamięci Narodowej w latach 2000–2016, Warszawa, 344 s.
4. Behr, V. (2021). Powojenna historiografia polska jako pole walki. Studium z socjologii wiedzy i polityki, Warszawa.
5. Dudek, A. (2011). Instytut. Osobista historia IPN, Warszawa. 384 s.
6. Андрущенко, Е. Архіви комуністичних спецслужб України та Польщі: порівняння та інструкція з використання. URL: <https://novynarnia.com/2018/11/16/ua-pol-archives/>.
7. Архів управління Служби безпеки України в Хмельницькій області. Фонд 6. Спр. 1434. Т. 1-12: Особова справа Мартюка Хоми Васильовича.
8. Архіви КІБ для медіа : посібник / В. Бірчак та ін. ; ред.-упоряд. А. Олійник. Київ : К.І.С., 216 с.
9. В'ятрович В. (2017). Історія з грифом «Секретно». Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 700 с.
10. Галузевий державний архів СБУ. URL: <https://ssu.gov.ua/haluzevyi-derzhavnyi-arkhiv>.
11. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Фонд 5. Спр. 67825. Т. 1-8: Особова справа Демчука Йосипа Васильовича.
12. Галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті. URL: <https://hdainp.org.ua/ua/about-archive-ua/regulations>.
13. Документи комуністичних спецслужб у Європі: путівник мережею архівів (2016) / за ред. Р. Леськевич, П. Жачек, О. Ісаюк (укр. вид.), В. Бірчак (укр. вид.). Львів : Часопис. 180 с.
14. Електронний архів визвольного руху України. URL: <http://avr.org.ua/>.
15. Історика Руслана Забілого знову допитали в СБУ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2312348.html>.
16. Польща скасувала термін давності для злочинів часів комунізму. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2020/07/20/157828/>.
17. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 № 764 «Про утворення Українського інституту національної пам'яті». URL: <https://web.archive.org/web/20220331224351/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-%D0%BF#Text>.
18. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 09.04.2015 № 316. VIII. Дата оновлення: 16.12.2020. № 1089. IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>.
19. Про створення галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2016 р. № 1000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-2016-%D0%BF#Text>.
20. Розсекречені: онлайн-курс про роботу з архівами КІБ. URL: https://courses.ed-era.com/courses/course1:Renaissance+KGB_4+2019_0512/about.
21. Сервіс. Пошук інформації про репресованого в архівах. URL: <https://hdainp.org.ua/ua/poshuk-represovanoho>.
22. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>.

References:

1. Bez taryfy ulgowej. Dorobek naukowy i edukacyjny Instytutu Pamięci Narodowej 2000–2010, pod red. Andrzeja Czyżewskiego, Sławomira M. Nowinowskiego, Rafała Stobieckiego, Joanny Żelazko, Łódź 2012, 494 s. (Biblioteka Instytutu Pamięci Narodowej t. XXVII). [in Polish].
2. Instytut pamięci narodowej. Retrieved from: <https://ipn.gov.pl/>. [in Polish].
3. Bednarek, Jerzy (2021). Wokół pamięci i historii. [Around memory and history.] Działalność archiwalna Instytutu Pamięci Narodowej w latach 2000–2016, Warszawa, 344 s. [in Polish].
4. Behr, V. (2021). Powojenna historiografia polska jako pole walki. [Postwar Polish historiography as a battlefield]. Studium z socjologii wiedzy i polityki, Warszawa. [in Polish].
5. Dudek, A. (2011). Instytut. Osobista historia IPN, [Instytut. A personal history of the IPN], Warszawa. 384 s. [in Polish].

6. Andriushchenko, E. Arkhivy komunistychnykh spetssluzhb Ukrainy ta Polshchi: porivniannia ta instruktsiia z korystannia. [Archives of the Communist Special Services of Ukraine and Poland: Comparison and Instructions for Use]. Retrieved from: <https://novynarnia.com/2018/11/16/ua-pol-archives/> [in Ukrainian].
7. Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Khmelnytskii oblasti. [Archive of the Security Service of Ukraine in Khmelnytsky region.]. Fond 6. Spr. 1434. T. 1–12: Osobova sprava Martiuka Khomy Vasylovycha [in Ukrainian].
8. Birchak, V., Dovzhenko, O., Kohut, A., Makarov, Yu., Popovych, O., Yasynevych, Ya. (2018). Arkhivy KGB dlia media: posibnyk [KGB archives for the media: a guide] / redaktor-uporiadnyk A. Oliinyk: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu. K.: K.I.S. [in Ukrainian].
9. Viatrovych, V. (2017). Istoriia z hryfom «Sekretno». [A story classified as «Secret»]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub: «Klub Simeinoho Dozvillia» [in Ukrainian].
10. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU. [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://ssu.gov.ua/haluzevyi-derzhavnyi-arkhiv> [in Ukrainian].
11. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. Fond 5. Spr. 67825. T. 1–8: Osobova sprava Demchuka Yosypa Vasylovycha [in Ukrainian].
12. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty. [Branch State Archive of the Ukrainian Institute of National Memory]. Retrieved from: <https://hdainp.org.ua/ua/about-archive-ua/regulations> [in Ukrainian].
13. Dokumenty komunistychnykh spetssluzhb u Yevropi: putivnyk merezheiu arkhiviv (2016) [Documents of the Communist Special Services in Europe: A Guide to the Network of Archives] (2016) / za red. R. Lieskevych, P. Zhachek, O. Isaiuk (ukr. vyd.), V. Birchak (ukr. vyd.) / Tsentr doslidzhennia vyzvolnoho rukhu. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
14. Elektronnyi arkhiv vyzvolnoho rukhu Ukrainy. [Electronic archive of the liberation movement of Ukraine]. Retrieved from: <http://avr.org.ua/> [in Ukrainian].
15. Istoryka Ruslana Zabiloho znovu dopytaly v SBU. [Historian Ruslan Zabilyi was interrogated again by the SBU]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/2312348.html> [in Ukrainian].
16. Polshcha skasovala termin davnosti dlia zlochyniv chasiv komunizmu. [Poland abolished the statute of limitations for crimes committed during the communist era]. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/short/2020/07/20/157828/> [in Ukrainian].
17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.05.2006 № 764 «Pro utvorennia Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty». [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 31.05.2006 No. 764 «On the Establishment of the Ukrainian Institute of National Memory»]. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20220331224351/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
18. Pro dostup do arkhiviv represyvnnykh orhaniv komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917–1991 rokiv: Zakon Ukrainy vid 09.04.2015 r. № 316. VIII. Data onovlennia: 16.12.2020. № 1089. IKh. [On access to archives of repressive bodies of the communist totalitarian regime of 1917–1991: Law of Ukraine of April 09, 2015, No. 316. VIII. Date of update: 16.12.2020. № 1089. IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> [in Ukrainian].
19. Pro stvorennia haluzevoho derzhavnogo arkhivu Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 hrudnia 2016 r. №1000. [On the establishment of a branch state archive of the Ukrainian Institute of National Memory: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 21, 2016 No. 1000]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
20. Rozsekrecheni: onlain-kurs pro robotu z arkhivamy KGB. [Declassified: an online course on working with KGB archives]. Retrieved from: https://courses.ed-era.com/courses/coursev1:Renaissance+KGB_4+2019_0512/about [in Ukrainian].
21. Servis. Poshuk informatsii pro represovanoho v arkhivakh. [Service. Search for information about the repressed in the archives]. Retrieved from: <https://hdainp.org.ua/ua/poshuk-represovanoho> [in Ukrainian].
22. Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty. [Ukrainian Institute of National Memory]. Retrieved from: <https://uinp.gov.ua/> [in Ukrainian].